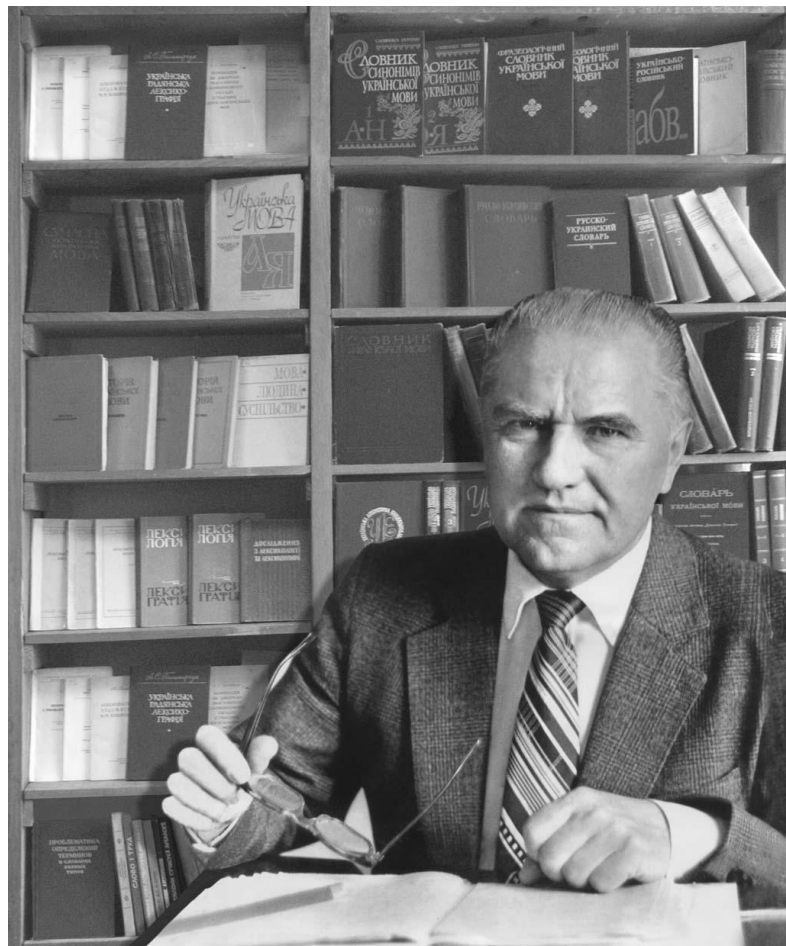

ЮВІЛЕЇ

Ірина Самойлова

УДК 811.161.2'374

**Начерки до наукової спадщини лексиколога й лексикографа
професора Л. С. Паламарчука**

У статті проаналізовано лексикографічну спадщину українського лінгвіста, лексиколога й лексикографа ХХ ст. Л. С. Паламарчука. 100-літній ювілей від дня народження вченого відзначено 2022 р. Усе його наукове життя, з початку 50-х рр. ХХ ст. по 1995 р., пов'язане з відділом лексикології та лексикографії Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, згодом – Інституту української мови НАН України, у складі якого перебуває зараз відділ. Визначено основні словники, над якими працював Л. С. Паламарчук як автор, відповідальний редактор, голова (за-

ступник, член) редакційної колегії. Особливу увагу приділено словниковим синонімічним рядам, словнику лексики говірки с. Мусіївки Житомирської обл., батьківщини Л. С. Паламарчука, Словнику української мови: в 11 т. Схарактеризовано основні аспекти опублікованого в 1987 р. монографічного дослідження про українську лексикографію.

Ключові слова: перекладний словник, синонімічний словник, синонім, лексичні джерела, Л. С. Паламарчук.

*Словники – музеї слів, у них місце і
для старого, і для нового слова знайдеться*
Степан Пушик

З ім'ям Леоніда Сидоровича Паламарчука, доктора філологічних наук, професора, пов'язана багаторічна діяльність одного зі структурних підрозділів Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (нині – НАН України) – відділу лексикології та лексикографії, що після утворення Інституту української мови 1991 р. перебуває у складі цієї академічної установи (з грудня 2017 р. відділ має назву відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики). У 1952 р. після закінчення аспірантури Інституту мовознавства Леонід Сидорович спочатку працював молодшим, пізніше старшим науковим співробітником. Упродовж майже 24 років, з 1963 р. по 1987 р., він очолював колектив науковців відділу і керував плановими темами з розвитку словникового складу сучасної української літературної мови, теоретичної та прикладної лексикографії. Близько 10 років, з 1978 р. по 1987 р., завідування відділом поєднував з посадою заступника директора Інституту з наукової роботи. Потім обійняв посаду головного наукового співробітника відділу лексикології та лексикографії. 26 серпня 1995 р. закінчилося земне життя вченого¹.

9 серпня 2022 р. знаному українському лінгвістові ХХ ст. минуло 100 років від дня народження. На вшанування пам'яті професора до цієї ювілейної дати приурочено Міжнародну наукову конференцію «Лексикографічна парадигма ХХІ століття. До 100-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука», що відбулася у вересні 2022 р. в Інституті української мови НАН України в онлайн-форматі. Це друга Міжнародна конференція на спомин про професора. Перша конференція «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія: теорія, практика, перспективи. До 90-річчя від дня народження професора Леоніда Сидоровича Паламарчука» відбулася в Інституті української мови в жовтні 2012 р. На основі її матеріалів опубліковано збірник «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові» у межах започаткованої в Інституті української мови серії видань про відомих учених академічних мовознавчих установ «Не все спливає рікою часу...» [11].

Л.С. Паламарчукові належить понад 130 публікацій, у більш ніж 70 працях він виступав як відповідальний / головний редактор, голова / заступник / член редакційної

¹ Про факти біографії, наукової діяльності Л. С. Паламарчука див. у [2: 8–15].

колегії¹. Власне лексикографічна спадщина вченого охоплює такі праці, як напр.: *Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району Житомирської обл.)* (1958), *Українсько-російський словник: у 6 т.* (1958–1963), *Українсько-російський словник* (1964, перевидання 1971, 1975, 1976, 1984, 1986, 1990), *Російсько-український словник: у 3 т.* (1968, перевидання 1980–1981, 1987–1988), *Словник української мови: в 11 т.* (1970–1980), *Словарь русских произведений Шевченко: в 2 т.* (1985), *Словник антонімів* за авторства Л.М. Полюги (1987, перевидання 1999, 2004), *Словник скорочень в українській мові: Понад 21000 скорочень* Н. Д. Гулої та ін. (1988), *Болгарсько-український словник* за авторства І. А. Стоянова і О. Р. Чмир (1988), *Чесько-український словник: у 2 т.* (1988–1989), *Фразеологічний словник української мови: у 2 кн.* (1993, перевидання 1999), *Словник синонімів української мови: у 2 т.* (1999–2000, перевидання 2001, 2006), однотомний тлумачний *Словник української мови* (2012, перевидання 2016).

Одними з перших напрацювань Л. С. Паламарчука в ділянці лексикографії стали «Інструкція до укладання словника синонімів української мови» (далі – *Інструкція*) [4: 87–98], написана у співавторстві із тодішнім завідувачем відділу І. М. Кириченком і членом відділу С. П. Левченком, та «Зразки розробки окремих синонімів Словника синонімів української мови» (далі – *Зразки*) [3: 99–107], укладені у співавторстві, крім І. М. Кириченка і С. П. Левченка, з іншими членами відділу: Н. П. Дзятківською, Б. І. Зданевичем, В. Г. Мариниченко і А. В. Хирною.

Участь Леоніда Сидоровича в цій ділянці робочих завдань була логічним продовженням вивчення синоніміки української мови, розпочатим у кандидатській дисертації «Лексична синоніміка у творах М. Коцюбинського». Захист дисертації відбувся 1953 р., а 1957 р. автор надрукував монографію «Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського» [5]. У ній наголошено, що Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський та інші класики української літератури завжди використовували багату синоніміку української загальнонародної мови, старанно зважували змістові відтінки та експресивну силу кожного слова і завдяки цьому досягали надзвичайної виразності й чудової простоти художніх творів [там само: 4]. Л.С. Паламарчук проаналізував близько 45 оповідань, новел, повістей, казок М.М. Коцюбинського. Дібраний матеріал він згрупував за належністю до граматичних класів і відповідно представив у розділах *Дієслівна синоніміка*, *Синоніміка іменників* та *Синоніміка прикметників і прислівників*². Автор наголосив, що до рядів він залучав не лише синоніми в традиційному розумінні, «постійно синонімічні слова», а й «слова текстурально-синонімічні», парадигматичний зв'язок між якими зумовлювався вживанням у контексті художнього твору [там само: 6].

На жаль, робота над запланованим у ті часи словником синонімів української мови була призупинена. Леонід Сидорович згадував, що нагальніші роботи змусили відсунути укладання цього словника на пізніший час [7: 97]. Отже, варто зупинитися на окремих положеннях *Інструкції*. Так, у розділі про реєстр прописано, які слова

¹ Основний список праць вченого вміщено в збірнику «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові» [8: 28–37].

² Докладний опис дієслівних, іменникових, прикметникових і прислівникових синонімічних рядів у монографії Л. С. Паламарчука див. у [9: 130–131].

подаються в словнику і які не подаються. Наприклад, подаються слова-синоніми публіцистичних творів і сучасної преси, якщо вони мають поширене вживання, застарілі синоніми, якщо вони є в літературному вжитку, відбиваючи відомі факти старовини, в історичних художніх творах, посібниках, в інших працях (*брань, рятник*). Також подаються поширені діалектні слова-синоніми, вживані у творах письменників (*боржій, фійний*). У корпусі словника передбачали дві частини, перша містила б синонімічні ряди, друга – алфавітний покажчик усіх слів-синонімів. Докладно розписано подання дієслів недоконаного і доконаного виду, які дієслова мають бути в одному синонімічному ряду, а які ні (напр., *кричати і закричати*), як робити покликання одних дієслів на інші, про наведення сполучень слів як синонімічних до однослівних синонімів (напр., *божевілля і дім для божевільних, брехати і брехні точіти*). Звернуто увагу на слова, які починаються з буквосполучення **вб-**, **вг-**, **вц-**, **вч-** і вживані також з початковими **уб-**, **уг-**, **уц-**, **уч-** (напр., *вбóгий і убóгий, вгадати і угадати*). Рекомендовано розробляти такі слова на букву **у**, а форми слів з початковим **в** подавати на своєму алфавітному місці з відповідним покликанням на слова з початковим **у**. Так само рекомендовано розробляти синоніми з початковим префіксом **від-**, а при словах з початковим префіксом **од-** робити покликання.

Реєстровим синонімом мало бути стилістично нейтральне слово. Слова в синонімічному ряду слід було розташовувати за принципом градації – від поширеніших до менш уживаних. В *Інструкції* чітко прописано схему опрацювання словникової статті, подання ілюстрацій і паспортизації джерел, стильових і стилістичних позначок, випадків керування, застосування тих чи тих шрифтів і розділових знаків. У кінці *Інструкції* вміщено списки умовних скорочень, що охоплювали скорочення різних позначок, прізвища українських авторів, з творів яких наводили цитати (треба було подавати самі лише прізвища), прізвища письменників, з творів яких наводили ілюстрації в перекладі (тут обов'язково вказували й прізвище українського письменника-перекладача), скорочення соціально-економічної, політичної літератури й преси. Відзначмо, що в списку скорочень граматичних, стилістичних та інших позначок була експресивно-емоційна ремарка *докірл.* – докірливе, яку зараз у сучасній прикладній лексикографії не використовують.

Майже за півстоліття після опублікування цієї *Інструкції* та зразків укладання синонімів побачив світ академічний *Словник синонімів української мови: у 2 т.* (1999–2000) (далі – *ССУМ*) [10]. Л. С. Паламарчук був членом редакційної колегії цього словника. Інші члени редакційної колегії та автори – ті науковці, які пізніше поповнили колектив відділу лексикології та лексикографії: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Г. Н. Горюшина, Н. Є. Лозова, Н. Ю. Мельник, О. І. Нечитайло, Л. О. Родніна, О. О. Тараненко, В. Б. Фридрак. У Передмові до *ССУМ* також, як і в *Інструкції*, знайшли своє висвітлення правила подання архаїчної (застарілої) лексики, діалектизмів, слів, що використовувалися в західноукраїнській мовно-літературній практиці (за умови значної поширеності, органічного включення в контекст сучасної літературної мови, використання з певною стилістичною метою). До рядів залучено найуживаніші морфологічні та фонетичні варіанти синонімів¹.

¹ Докладніше про побудову словника та словникових статей див. у [10: III–X].

Порівняймо розроблення трьох словникових статей з домінантами *аскёт, будува́ти* і *вайлува́тий* у *Зразках* і *ССУМ*, щоб побачити, з одного боку, тяглість в оформленні статей, а з другого боку, як накопичений досвід вивчення синоніміки української мови за кілька десятиліть дозволив науковцям на свій лад укласти матеріал. Синоніми наводимо з тлумаченнями значень, зі стилістичною характеристикою, але без ілюстрацій. Зазначмо, у *Зразках* після кожного синоніма наведено відповідну цитату, а у двотомному словнику ілюстрації подано окремим масивом після всього синонімічного ряду.

Статті зі *Зразків*

аскёт: 1) (про здержливу людину, яка відмовляє собі в усіх життєвих насолодах) *аскёт*; (про того, хто відмовився від єднання з людьми, зовнішнім світом) *застар. пустельник, пустінник*; *рідк. пустинножітель; перен. ірон. мона́х, затво́рник*; 2) (про того, хто цурається людей) *аскёт, відлю́дник*; *розм. відлю́дько, відлю́док, безлю́дько*; *рідк. нелю́дім*; (про людину, що живе самотно) *самі́тник*; *книжн. анахорёт*.

будува́ти: 1) (про будівлі, споруди і т.п.) *будува́ти; вибудо́вувати* (*рідк.*); *спору́джувати*; *розм. ста́вити*; (про стіни) *виво́дити*; (з каменю, цегли) *мурува́ти*; (про цегляну стіну, піч) *кла́сти*; 2) *перен. будува́ти, ство́рювати*; 3) (виходити з якихось даних) *будува́ти*; (на чому) *базува́ти*.

вайлува́тий: (позбавлений бадьорості, енергії) *вайлува́тий; вахлакува́тий*; (*невправний у рухах, млявий*) *лантухува́тий, мішкува́тий*; (*неповороткий*) *незграбний*; (про ходу) *перевáлистий*.

Статті зі *ССУМ*

аскёт див. 1. **самі́тник**. [1. **самі́тник** [*само́тник рідше*] (релігійний фанатик, який живе у відлюдному місці), *пустельник, відлю́дник, аскёт, скі́тник, анахорёт заст., пустінник заст.*; *печерник* (який живе в печері)].

2. **самі́тник** див. 1. **відлю́дник**. [*відлю́дник* (той, хто тримається або живе осторонь від інших людей), *відлю́док, відлю́дько, нелю́дім, самі́тник, безлю́дько розм., сич розм., дику́н розм., вовкула́ка зневажл., вовкула́к зневажл.*].

1. **будува́ти** (будівлі, споруди і т. ін.), *стро́їти рідко; зво́дити, ста́вити, стано́вити розм., виво́дити рідше* (про те, що будується вгору); *підво́дити, підніма́ти [підійма́ти], підно́сити рідше* (перев. із сл. місто, стіни і т. ін.). – Док.: *збудува́ти, побудува́ти, постро́їти; звесті́, поста́вити, вівести; підвесті́, підня́ти [підійня́ти], піднести́*.

2. **будува́ти** див. **грунтува́ти**. [*грунтува́ти* (на чому – робити що-небудь на якійсь основі), *базува́ти, будува́ти, опира́ти*. – Док.: *побудува́ти, опе́рти*.]

вайлува́тий див. 2. **незграбний**. [2. **незграбний** (який не має спритності й легкості в рухах), *недола́дний, неокові́рний розм., невмі́лий, невпра́вний, незру́чний рідше; неповороткі́й, вайлува́тий, мішкува́тий розм., розва́лькува́тий розм., тюхтіюва́тий розм., вахлакува́тий розм., мамулува́тий розм., хамулува́тий розм.* (повільний, незграбний у рухах); *ні́яковий* (незграбний, неповороткий через сором'язливість); *ведмедкува́тий [ведмедикова́тий] розм.* (перев. про дітей).]

Як бачимо, в *ССУМ* іменник *аскёт* фігурує лише як член синонімічної парадигми на позначення релігійного фанатика, дієслово *будува́ти* в значенні «виходити з яки-

хось даних» є членом синонімічного ряду з домінантою **грунтува́ти**, прикметник **вайлува́тий** залучено до ряду з домінантою **незгра́бний**.

Наступним словниковим проєктом після укладання *Інструкції* та *Зразків розроблення синонімів* стала підготовка й публікація 1958 р. в збірнику «Лексикографічний бюлетень» одноосібної праці Л. С. Паламарчука «Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району, Житомирської обл.)» [6: 22–35]. Опис лексики саме цього села обрано не випадково, адже тут Леонід Сидорович народився і навчався в початковій школі. Автор зазначив, що говірка с. Мусіївки за сукупністю характерних рис належить до подільських говорів південно-західної діалектної групи. Проте оскільки говірка має багато рис, спільних з правобережними говорами середньої Наддніпряни, вона набирає характеру перехідного говору між південно-західною та південно-східною діалектними групами [там само: 22]. Л. С. Паламарчук поряд з локалізмами подав у реєстрі слова з поширеним використанням, однак яких не було в нормативних словниках сучасної української мови, а також лексику, відповідну до норм літературної мови, але що мала специфічні семантико-стилістичні відтінки. Реєстрові слова наведено в їх діалектній вимові за допомогою азбуки літературної української мови. Показані африкати **дж** і **дз**, задньоязиковий дзвінкий проривний звук **г**, замість букви **щ** вживано буквосполучення **шч**, що точніше передавало два звуки. Список вживаних у словнику умовних скорочень містив граматичні (*безос.* – безособове дієслово, *виг.* – вигук, *ж. р.* – жіночий рід, *збірн.* – збірний іменник, *мн.* – множина, *прийм.* – прийменник, *присл.* – прислівник, *с. р.* – середній рід, *тільки мн.* – вживане тільки в множині, *част.* – частка, *ч. р.* – чоловічий рід), семантичні (*зменш.* – зменшена форма, *перен.* – переносне значення або вживання), стилістичні позначки (*бот.* – ботаніка, *дит.* – дитяче, *жарт.* – жартівливе, *знев.* – зневажливе, *рел.* – релігійне та ін.), а також **Δ** – знак перед ілюстрацією-цитатою або фразеологічним зворотом. Наведемо зразки статей зі словника: **аргі́нія** *бот.* жоржина; **бажа́нка** фазан; **баль, -лю** пишна гулянка, п'янка; **бе́брати, по-, пере-** перегортати, перебирати, шукаючи кращого (про їжу); **Δ** ни їсць, а бе́брає; **віва́лити** виставити; **Δ** віва́лила лоба спід хустки; **вирге́ла** *ч. і ж. р.* здоровило; **гу́ба, мн. гу́би, -бі́в** загальна назва грибів; **джу́р, -ру** *заст.* страва, зварена з прокислого розчину вівсяної муки або пшеничних висівків; **кача́ні** *збірн.* кукурудза; **клад:** да́ти **кла́ду** набити, побити; **кура́жити, по-, роз-, пере-, с-** порушувати (спокій, сон і т. п.), турбувати, тривожити; **чиргі́кати** 1) (про млин) повільно молоти; 2) ледве їхати (на возі); **шчирі́й, -рію́** шириця.

Значний доробок у лексикографічній спадщині Л.С. Паламарчука становлять перекладні словники: *Українсько-російський словник: у 6 т., Російсько-український словник: у 3 т.* Ученому присвоєно звання лауреата Державної премії УРСР у галузі науки і техніки в 1971 р. за роботу над *Російсько-українським словником: у 3 т.* Леонід Сидорович був одним з авторів і співредакторів (починаючи з третього видання) однотомного *Українсько-російського словника*, що вперше побачив світ у 1964 р. і перевиданий ще шість разів. Працював Леонід Сидорович і над словниками інших слов'янських мов: *Болгарсько-українським словником*, авторами якого були колеги з Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні І. А. Стоянов і О. Р. Чмир, *Чесько-українським словником: у 2 т.,* підготовленим групою науковців відділу лексиколо-

гії та лексикографії цього академічного інституту спільно зі співробітниками Кабінету іноземних мов та літератур колишньої Чехословацької АН. Леонід Сидорович не лише редагував словникові матеріали двотомного видання, але й ретельно працював над його Інструкцією. Робота вченого як голови редакційної колегії *Болгарсько-українського словника* і як заступника голови редакційної колегії *Чесько-українського словника: у 2 т.* була пов'язана з дослідженнями лексики цих слов'янських мов, що знайшли своє втілення, наприклад, у статті професора «Відтворення і функціонування топонімічної лексики в чеській та українській мовах» збірника наукових праць «Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов» (1991), у спільній доповіді «Зіставне дослідження лексико-семантичних відношень у слов'янських мовах», підготовленій разом з фахівцем з болгарської мови І. А. Стояновим і фахівцем з чеської мови Й. Ф. Андершем та виголошеній на IX Міжнародному з'їзді славистів у Києві (1983).

Безумовно, основним напрямком у лексикографічній діяльності вченого стала робота над фундаментальним *Словником української мови: в 11 т.* Як відомо, членам авторського колективу цього словника – провідним редакторам і авторам присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР у галузі науки в 1983 р. Крім Л. С. Паламарчука, звання лауреатів одержали І. К. Білодід, В. М. Русанівський, А. А. Бурячок, В. О. Винник, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Л. О. Родніна, Л. Г. Скрипник, Л. А. Юрчук, Т. К. Черторизька. Роком раніше, у 1982 р., він отримав почесне звання заслуженого діяча науки України. Теоретичним засадам, практиці укладання багатотомного тлумачного словника присвячено чимало розвідок (див., напр., подані нижче статті самого Л. С. Паламарчука). Про роботу ж Леоніда Сидоровича як завідувача відділу та керівника наукової теми згадував В. О. Винник, зокрема, у статті «Як створювався академічний тлумачний Словник української мови в 11-ти томах» [1: 16–27]. Л. С. Паламарчук очолював і координував роботу над тлумачним словником з 1963 р. До цього часу керівником наукової теми був тодішній завідувач відділу В. С. Ільїн. Леонідові Сидоровичу належало сконцентрувати зусилля значного колективу наукових працівників з метою підготувати великий тлумачний словник української мови в найкоротші терміни. Як заступник голови редакційної колегії він опрацьовував матеріали окремих томів після редагування, і це значною мірою сприяло забезпеченню високого рівня їхньої підготовки [там само: 22–23].

Леонід Сидорович також відповідав за зв'язки із засобами масової інформації, громадськістю. Виданням цікавилися не лише в Україні, а й за кордоном. Так, влітку 1980 р. на адресу видавництва *Наукова думка*, у якому друкували словника, надійшов лист від Г. Гордієнка, професора ботаніки з Філадельфії (США). Професор написав, що заслуговують на честь, пошану і щиру подяку від сьогоднішніх і майбутніх читачів всі ті, хто доклали велетенської праці до словника – тривалої пам'яті труд. Разом з тим Г. Гордієнко поставив кілька питань: чому в словнику не наведено імен та прізвищ осіб, назв країн, чому не до всіх назв рослин українською мовою подано латинські ботанічні назви? Листа передали Леонідові Сидоровичу для відповіді. Учений, подякувавши за доброзичливий відгук про працю над словником і високу її оцінку, зазначив, що в такому величезному словнику, який обіймає в одинад-

п'яти томах майже 1500 авторських аркушів друку і фіксує понад 130 тисяч реєстрових слів, можливі, а то й неминучі ті чи ті «недотягнення» (за висловом Г. Гордієнка з його листа). Л.С. Паламарчук погодився із професором щодо непослідовності в подаванні після українських назв рослин їх латинських відповідників. Що ж до імен та прізвищ людей, назв країн, то Леонід Сидорович відповів, що в Словнику української мови і не передбачали їх подавати, а такий матеріал опрацьовують у перекладних, правописних або спеціальних словниках і навів назви кількох словників, запропонувавши Г. Гордієнку звертатися до них.

Участь Л. С. Паламарчука в підготовці словників давала змогу накопичувати матеріал і ставити низку питань теоретичного плану. Так, висвітленню теоретичних положень, історії українського словництва, опису словників, окремих груп лексики в аспекті лексикографування присвячено розділи в колективних монографіях, статті у фахових журналах, як напр.: «Лексикографія» у колективній монографії «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (1973), «Тлумачний словник української мови в колі слов'янських словників цього типу» (доповідь на VII Міжнародному з'їзді славістів, Варшава, 1973), «Основні здобутки й першочергові завдання української лексикографії» (Мовознавство, 1967), «Засади створення Словника української мови» (співавтор Л. А. Юрчук, Мовознавство, 1967), «Про принципи добору лексичного інвентаря для загальнономовного словника» (Мовознавство, 1973), «Про джерельну основу загальнономовного словника» (Мовознавство, 1974), «Загальнономовний словник і термінологія» (Мовознавство, 1975), «Новий академічний словник (до завершення видання 11-томного «Словника української мови»)» (Мовознавство, 1980), «Лексикографічна інтерпретація ономастичної лексики» (Мовознавство, 1984).

Узагальненим наслідком теоретичних міркувань Л. С. Паламарчука, його практичного досвіду в лексикографічній діяльності стала докторська дисертація «Українська радянська лексикографія (питання історії, теорії та практики)», захист якої відбувся в 1976 р. Пізніше, у 1978 р., вийшла друком однойменна монографія [7]. Книга складається з трьох основних розділів: *Розвиток словникового складу української мови в повоєнний час, Основні праці й головні етапи в історії української радянської лексикографії та З теорії і практики сучасної української лексикографії*. У першому розділі описано процеси і зміни в лексичному складі української мови окресленої доби. Автор відзначив, що взаємодія численних зовнішніх чинників із внутрішніми закономірностями мовного розвитку вплинула не лише на збагачення й оновлення лексики, а й на стилістичну диференціацію слів [там само: 19]. Оновлення словника відбувалося переважно двома шляхами: через переміщення слів з активного лексичного фонду мови до пасивного і через поповнення словника новими словами, значеннями й словосполученнями. Нові одиниці утворювали суфіксально-префіксальним способом, шляхом словоскладання, аббревіації. Паралельно інтенсифікувався процес запозичення з інших мов. Загальнонародна мова активно поповнювалася елементами діалектної, професійної лексики, чому сприяли як твори художньої літератури, так і тексти масової преси. У другому розділі Л. С. Паламарчук стисло окреслив словники 20-30 рр. ХХ ст., зокрема й двомовні, зауваживши, що як і в попередні десятиріччя, найпоширенішими залишалися українсько-російські та

російсько-українські словники [там само: 64], а також термінологічні словники. Розглядаючи період 40-70-х рр., він навів низку перекладних словників, у яких поруч із українською мовою виступали англійська, німецька, французька, польська, угорська, румунська, словацька мови. Наголосив на чималому доробку в ділянці перекладних словників з різних галузей знання. Леонід Сидорович не залишив поза увагою *Словник мови Шевченка: у 2 т., Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., Словник власних імен людей* Н. П. Дзятківської, С. П. Левченка і Л. Г. Скрипник, фразеологічні, орфографічні словники, опубліковані регіональні діалектні матеріали з окремих населених пунктів, районів, ширших ареалів. Докладніше в розділі автор схарактеризував *Російсько-український словник* С. Іваницького і Ф. Шумлянського, *Російсько-український словник* за редакцією академіків А. Кримського і С. Єфремова, *Російсько-український словник* 1948 р., *Російсько-український словник: у 3 т.* 1968 р., *Українсько-російський словник: у 6 т., Польсько-український словник: у 2 т., Словник української мови* (робота над яким на той час ще тривала). У третьому розділі Л. С. Паламарчук порушив питання щодо класифікації лексикографічних праць і визначив ті важливі проблеми, що вимагають обов'язкового розв'язання під час підготовки лексикографічних праць. Виокремимо деякі тези: 1) щодо добору лексичних джерел. Леонід Сидорович писав, що однією з основних передумов успішної підготовки словника є *надійність* лексичних джерел. Поняття *надійності* охоплює і кількісний бік джерел, і їх якісну характеристику, зокрема авторитетність джерел з погляду мови [там само: 150]. Крім художніх творів, має бути соціально-економічна, політична, наукова й інша за жанровими особливостями література, фольклорно-етнографічні матеріали, періодичні видання. Неабияке значення має перекладна література, адже досконалі переклади дають лексикографові такий самий важливий і авторитетний матеріал, як і інші джерела. У деяких випадках перекладна література залишається єдиним джерелом для використання словникового багатства творчої спадщини видатних зарубіжних письменників, культурних діячів [там само: 157–158]; 2) щодо наявності лексичної картотеки національної мови. Об'єктивність добору лексичних одиниць, розроблення словникових статей залежить від фундаментальності картотеки, від спроможності фондів відбивати не тільки стан, але й тенденції розвитку літературної мови на певному етапі її функціонування [там само: 158]; 3) щодо визначення інвентаря лексичних одиниць. Встановлення реєстру слів є однією із наріжних проблем лексикографії. Визначальні моменти, що зумовлюють реєстр слів, – яким має бути словник, його завдання, обсяг і для кого він призначений [там само: 159]; 4) щодо наведення ілюстративного матеріалу. Документація слова цитатою засвідчує його наявність у мові. Водночас Леонід Сидорович зазначав, що функція екземпліфікації в словнику полягає навіть не в потвердженні факту існування слова, а в конкретизації та уточненні живих семантико-стилістичних граней лексичної одиниці [там само: 180–181]; 5) щодо системи позначок змістового й стилістичного характеру. Питання про застосування різних позначок не можна відносити до дрібниць. Адже їхнє використання сприяє системності й стрункості лексикографічної праці, робить її зручнішою для користування [там само: 191].

Багаторічний досвід Л. С. Паламарчука в царині лексикологічної та лексикографічної діяльності, знання, розуміння наукових проблем дозволили йому висунути ті

положення, що, як спостерігаємо, не втратили своєї актуальності до цього часу. Сучасні дослідження, пов'язані із розпрацюванням нових лексикографічних проєктів, зокрема словників активного типу, підтверджують важливість правильного розв'язання складних питань про лексичні джерела, реєстр, ілюстрації, вироблення системи семантичних, граматичних, стилістичних, технічних позначок для підготовки праць на новому якісному лексикографічному щаблі.

Література

1. Винник В. О. Як створювався академічний тлумачний *Словник української мови* в 11-ти томах. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012. С. 16–27.
2. Гнатюк І. С. Наукова спадщина Леоніда Сидоровича Паламарчука в контексті сьогодення. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012. С. 8–15.
3. Зразки розробки окремих синонімів Словника синонімів української мови. *Лексикографічний бюлетень*. 1955. Вип. V. С. 99–107.
4. Кириченко І. М., Левченко С. П., Паламарчук Л. С. Інструкція до укладання словника синонімів української мови. *Лексикографічний бюлетень*. 1955. Вип. V. С. 87–98.
5. Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського. Київ, 1957.
6. Паламарчук Л. С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району, Житомирської обл.). *Лексикографічний бюлетень*. 1958. Вип. VI. С. 22–35.
7. Паламарчук Л. С. *Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики)*. Київ, 1978.
8. Самойлова І. А. Праці доктора філологічних наук, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012. С. 28–38.
9. Самойлова І. А. Професор Л. С. Паламарчук в історії української лексикології та лексикографії. *Українська мова*. 2022. № 4. С. 128–138.
10. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. Київ, 1999–2000.
11. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012.

References

1. Vynnyk, V. O. (2012). Iak stvoriuvavsia akademichni tлумачnyi Slovnyk ukraïns'koï movy v 11-ty tomakh. In I. S. Hnatiuk (Ed.), *Ukrains'ka i slov'ians'ka tлумachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi* (pp. 16–27). Kyiv: KMM (in Ukr.).

2. Hnatiuk, I. S. (2012). Naukova spadshchyna Leonida Sydorovycha Palamarchuka v konteksti s'ohodennia. In I. S. Hnatiuk (Ed.), *Ukraïns'ka i slov"ians'ka tlumachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi* (pp. 8–15). Kyiv: KMM (in Ukr.).
3. Kyrychenko, I. M. ta in. (1955). Zrazky rozrobky okremykh synonymiv Slovnyka synonymiv ukraïns'koï movy. *Leksykohrafichnyi biuleten*, V, 99–107 (in Ukr.).
4. Kyrychenko, I. M., Levchenko, S.P., Palamarchuk, L.S. (1955). Instruksiiia do ukladannia Slovnyka synonymiv ukraïns'koï movy. *Leksykohrafichnyi biuleten*, V, 87–98 (in Ukr.).
5. Palamarchuk, L. S. (1957). *Leksychna synonymika khudozhnykh tvoriv M.M.Kotsiubyns'koho*. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukraïns'koï RSR (in Ukr.).
6. Palamarchuk, L. S. (1958). Slovnyk spetsyfichnoï leksyky hovirky s. Musiïvky (Vchoraishens'koho raionu, Zhytomyrs'koï obl.). *Leksykohrafichnyi biuleten*, VI, 22–35 (in Ukr.).
7. Palamarchuk, L. S. (1978). Ukraïns'ka radians'ka leksykohrafiia (Pytannia istorii, teorii ta praktyky). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
8. Samoïlova, I. A. (2012). Pratsi doktora filolohichnykh nauk, profesora Leonida Sydorovycha Palamarchuka. In I. S. Hnatiuk (Ed.), *Ukraïns'ka i slov"ians'ka tlumachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi* (pp. 28–38). Kyiv: KMM (in Ukr.).
9. Samoïlova, I.A. (2022). Profesor L.S. Palamarchuk v istorii ukraïns'koï leksykologhii ta leksykohrafiï. *Ukraïns'ka mova*, 4, 128–138 (in Ukr.).
10. Buriachok, A. A., Hnatiuk H. M., Holovashchuk S. I. ta in. (1999–2000). Slovnyk synonymiv ukraïns'koï movy: v 2 t. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
11. Hnatiuk, I. S. (Ed.) (2012). *Ukraïns'ka i slov"ians'ka tlumachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi*. Kyiv: KMM (in Ukr.).

Iryna Samoïlova

***Essays on the scientific heritage of the lexicologist and lexicographer Professor
L. S. Palamarchuk***

*The article analyzes the lexicographic heritage of the linguist, lexicologist and lexicographer of the 20th century L. S. Palamarchuk. The 100th anniversary of the scientist's birth is celebrated in 2022. His entire scientific life from the 1950s to 1995 was associated with the Department of Lexicology and Lexicography of the A. A. Potebnya Institute of Linguistics. With the formation of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, this department is part of it. For about 24 years, from 1963 to 1987, he was in charge of the department. He supervised topics on the development of the vocabulary of the modern Ukrainian language, theoretical and applied lexicography. The main dictionaries on which L. S. Palamarchuk worked as an author, executive editor, chairman (deputy, member) of the editorial board are indicated. Particular attention is paid to synonymic dictionaries, vocabulary of the village of Musiïvka, Zhytomyr region, Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Examples of synonymous dictionary entries with dominants *аскет*, *будувати* і *вайлувати* are given. They were published in*

1955 and 1999–2000. The main aspects of the monographic research on Ukrainian lexicography published in 1987 are characterized. The conclusions emphasize that the main theses of L. S. Palamarchuk about lexical sources, register, illustrations, the system of semantic, grammatical, stylistic, technical remarks have not lost their relevance in the preparation of new lexicographic projects.

Keywords: *translation dictionary, synonymic dictionary, synonym, lexical sources, L. S. Palamarchuk.*